

УДК 811.161.2'06.373

Г

Катерина ГОРОДЕНСЬКА

## СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ГРАМАТИЧНОГО ОСВОЄННЯ НОВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

*Статтю присвячено складним проблемам граматичного освоєння нових запозичень в умовах світової глобалізації. Схарактеризовано чинники, передусім соціолінгвістичні, що призвели до вживання чужомовних одиниць, неадаптованих до словотвірної та морфологічної підсистем української літературної мови, визначено можливі способи передання таких одиниць, які відповідають традиціям і зразкам національного словотворення та сприяють утвердженню граматичних норм.*

**Ключові слова:** *нові запозичення, граматична система, неадаптовані одиниці, соціолінгвістичні чинники, соціальна свідомість, національно-мовні пріоритети, граматичні норми.*

Українська мова впродовж двох останніх десятиріч зазнає помітного глобалізаційного впливу, що виявляється в інтенсивному запозиченні іншомовних слів до тих терміносистем, які в умовах світової динаміки почали активно розвиватися, у невпинному зростанні кількості нових слів та основ, що проникають до українського загальномовного та професійного вжитку. Визначено цілу низку позамовних чинників, зокрема Інтернет, засоби масової інформації, рекламу, які сприяють пришвидшенню темпів входження нових запозичень до відповідних її функціональних сфер [4, 232], що не дає змоги на початкових етапах проконтролювати правильність їх освоєння українською мовою, адаптацію до всіх її підсистем, установити відповідність нормам української орфографії, особливостям звукового ладу української

© Городенська Катерина, 2011

літературної мови, традиціям національного словотворення тощо. Саме тому чимало нових лексичних запозичень вживається в неадаптованій формі, що деструктивно впливає на всі її підсистеми. Справді, названі позамовні чинники негативно вплинули на пристосування нових запозичень до різних підсистем української літературної мови. Відомі з теорії запозичень об'єктивні причини, які ускладнюють адаптацію запозичених одиниць до нової мовної системи, в українській ситуації виявилися менш істотними порівняно із суто національними причинами, серед яких чільне місце належить і соціолінгвістичним. Ці причини зумовили вибір теми пропонованого дослідження. Його мета – проаналізувати соціальні та інші чинники, які не сприяють правильному пристосуванню нових запозичень до граматичної системи української літературної мови, зокрема до її морфологічної та словотвірної підсистем, окреслити коло вже наявних порушень та визначити невідкладні завдання, які висуває мовна практика в освоєнні запозичень перед українським соціумом.

На думку дослідників мовно-нормативних проблем, оптимальному розв'язанню завдань щодо усталення мовних норм, зокрема й граматичних, в українській літературній мові сприятиме ширше залучення таких категорій соціолінгвістики, як “мовна ситуація”, “мовна стійкість”, “мовна стабільність”, “мовна компетенція” та ін. [5, 317]. Цей категорійний інвентар актуальний і для аналізу граматичного освоєння нових запозичень. Нині мовна ситуація в Україні сприятливіша, порівняно з радянським періодом, для самобутнього розвитку української літературної мови в усіх її підсистемах, передусім тому, що офіційна влада не вживає до неї обмежувальних або й репресивних заходів. Проте поведінка тих, у чії професійні обов'язки входить функція захисту національної мови, не адекватна цій ситуації. Замість того, щоб оперативно вивчати процеси лексико-словотвірних інновацій, давати їм правильну лінгвістичну кваліфікацію, активніше втручатися в процеси освоєння потрібних, соціально і науково перспективних нових номінативних одиниць, допомагати збагнути мовцям деструктивні впливи деяких запозичень і їхніх новотворів, формувати суспільну свідомість на збереження національно-

мовних пріоритетів та зважання на пуристичний досвід тих європейських мов, які інакше моделюють протидію глобалізаційному тиску, вони спокійно споглядають за тим, що відбувається в лексиці, словотворенні, у живомовній стихії української мови під впливом чужомовних, передусім англomовних одиниць. Вибіркове опитування мовознавців, редакторів видань, журналістів, чи правильно освоєні нові запозичення в українській літературній мові, виявило, що багато з них, за їхніми зізнаннями, не задумується над цим питанням, сприймає беззастережно те оформлення запозичень, яке пропонують насамперед засоби масової інформації. Це означає, що мовна практика українських засобів масової інформації сьогодні повинна мати істотний вплив не тільки на виховання певних мовних смаків, моди на слововживання [2, 8], а й відповідально ставитися до внормування нових запозичень, адже ті стандарти їхнього вживання, які вони пропонують, слугують взірцем для українського соціуму. На жаль, неадаптовані, оформлені всупереч нормам, особливостям і традиціям української літературної мови нові одиниці з'являються тут першими, ніж адаптовані, що спричиняє або плутанину, або псевдоваріантність. Це зумовлено або незнанням чи недотриманням журналістами, редакторами правил передавання слів іншомовного походження в українській мові, або використанням чужомовних традицій вираження граматичних значень чи словотвірних зразків інших мов для утворення нових одиниць української мови. Уживання значної кількості слів, неадаптованих до її граматичних особливостей і традицій, дає підстави констатувати недостатній рівень мовної компетенції фахівців засобів масової комунікації. Зокрема, під впливом глобалізаційних тенденцій в українській мові з'явилися нові складні одиниці, утворені з двох іменників, перший із яких виражає атрибутивне значення, що є наслідком перенесення на її ґрунт словотвірного типу англійської мов, пор.: *бізнес-новини, бізнес-справа, бізнес-захоплення, бізнес-ідея, бізнес-освіта, бізнес-школа, бізнес-кола, бізнес-контакти, бізнес-планування, бізнес-видання, бізнес-кореспонденція, бізнес-етикет, бізнес-кредити, бізнес-партнер; піар-діяство, піар-витвір, піар-прорив, піар-кампанія, піар-операція, піар-пропозиція, піар-*

публікація, піар-менеджер, піар-фахівці, піар-заходи, піар-хитрощі; інтернет-видання, інтернет-часопис, інтернет-послуга, інтернет-голосування, інтернет-трансляція, інтернет-зв'язок, інтернет-адреса, інтернет-версія, інтернет-лекція, інтернет-переказ, інтернет-залежність, інтернет-спільнота, інтернет-розвідка; медіа-життя, медіа-підтримка, медіа-програма, медіа-аналітика, медіа-трибуна, медіа-стиль, медіа-школа, медіа-група, медіа-працівник, медіа-текст. Українські дериватологи кваліфікують такі складні одиниці переважно як юкстапозити, відзначають їхню високу продуктивність у потужних словотвірних гніздах [3, 185]. І лише деякі з них наполягають на вилученні їх з української мови, оскільки вони деформують її граматичну традицію виражати атрибутивність за допомогою прикметника – спеціалізованого засобу реалізації ознаковості та обмежують відіменникове творення прикметників, що дає підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення [1, 7]. До найуживаніших “означальних” іменників, як бачимо, потрапили *бізнес-, піар-, інтернет-, медіа-(мас-медіа-)* та ін., напр.: ...*групу паліїв-професіоналів* могли створити для відстоювання своїх інтересів регіональні **бізнес-кола** (Галицькі контракти. – 2002. – № 27); *Телевізійний антикваріат українського медіа-простору* (День, 15.09.2006); *Потужна медіа-підтримка молодого політика коштує величезних грошей* (Рівне вечірнє. – 2009. – № 33); *Прем'єр-міністр має обмежити особисті піар-заходи за бюджетні кошти...* (Українська правда, 12.01.2009); **Інтернет-телебачення** рано чи пізно прийде в Україну на зміну традиційному телебаченню (Україна молода, 18.09.2009). Для української мови природно вживати замість цих “означальних” іменників прикметники *бізнесовий, медійний (мас-медійний), піарний, піарівський, інтернетний, інтернетівський* (пор.: **бізнесова** освіта, **бізнесові** контакти, **бізнесові** кола, **медійний** простір, **медійна** підтримка, **медійне** життя, **медійна** програма, **медійний** працівник, **піарівська** акція, **піарівська** пропозиція, **піарівські** заходи, **інтернеті** послуги, **інтернетна** сторінка, **інтернетне** телебачення та ін.), що відповідає її граматичній нормі і спеціалізованому прикметниковому

вираженню атрибутивності. У періодичних виданнях трапляються деякі із цих прикметників (напр.: У медійний простір виливалося багато суперечливої і не завжди достовірної інформації... (Україна молода, 24.07.2007); Правоохоронці ... відреагували на пронизливий пiарний вереск і провели розслідування за згаданим фактом (Україна молода, 18.03.2006); Я гадаю, це великою мірою пiарівський, пропагандистський візит... (Українська правда, 9.03.2007); Я не маю звички вдаватися до дешевих пiарівських ходів (Поступ, 15.05.2003); Інформацію про наради Ради директорів СКУ можна прочитати на інтернетній сторінці СКУ (Обіжник світового конгресу українців. – 2008. – № 11(63), проте навіть у професійному середовищі досі не спостерігаємо соціальної волі, професійної наполегливості у вилученні з української мови англійської моделі передання атрибутивності.

Досі залишається неадаптованою цілком до морфологічної словозміни іменників власна назва *Інтернет* та загальна назва *інтернет*, оскільки їх як на початку входження до лексичної системи української літературної мови, так і тепер у друкованих та електронних періодичних виданнях, навіть у лінгвістичних студіях відмінюють непослідовно, дарма що вони мають зразок словозмінної парадигми іменників другої відміни чоловічого роду з основою на твердий приголосний, пор.: *Суддя нашого суду... погодилася на те, аби засідання, які вона проводить, демонструвалися в інтернеті* (Україна молода, 10.XI.2009); *Наступною новацією стали пробні трансляції в мережі інтернет судових засідань в онлайн-режимі* (Там само). Частіше не відмінюють власну назву *Інтернет*.

Не зазнало граматичного освоєння на ґрунті української мови запозичення *мас-медіа* і похідне від нього *медіа*. Це виявляється в тому, що воно не узгоджене у формі числа з іменником *засоби* і не має форм словозміни, хоч виражає те саме значення, що й *засоби масової інформації*. У разі граматичної адаптації до свого українського аналога запозичення *мас-медіа* мало б форму *мас-медії* і відмінювалося б за відмінками, пор.: *мас-медіїв, мас-медіям, мас-медіями* і т.д., що відповідає флексивному ладові української літературної мови. Деякі видавництва, зокрема “Критика”, уживають ці

числово-відмінкові форми, проте їхні колеги з інших видавництв і далі користуються невідмінюваним словом, бо так його вживають у російській мові. Це дає підстави констатувати, що мовна свідомість фахівців (редакторів періодичних видань, журналістів) і далі зорієнтована на чужомовну граматичну традицію пристосування нових запозичень, а не на збереження флективного ладу української літературної мови.

Чимало проблем породило словотвірне освоєння нових слів, основ, аббревіатур та афіксів. Вони, безперечно, слугують базою для утворення похідних одиниць уже на ґрунті української мови, причому переважно за її словотвірними типами та моделями. Одні з них поповнили склад коренів, інші – набір неоморфем і словотворчих неоформантів, треті – список скорочень. Окремої уваги заслуговують словотворчі неоформанти, що вказують на інтенсивний чи то й крайній вияв ознаки, високий рівень професійності, майстерності тощо. Вони є функціональними аналогами таких уже словотвірно освоєних іншомовних префіксів (у деяких авторів – префіксоїдів), як *супер-, гіпер-, архі-, екстра-, ультра-*. До найуживаніших нових морфем та словотворчих формантів, що маркують інтенсивність, належать *топ-, віп-, блиц-, біт-* та ін. Усупереч сформованій в українському словотворі традиції писати префікси та префіксоїди інтенсивності разом їхні аналоги в нових запозиченнях та новотворах пишуть і досі через дефіс (пор. *топ-менеджер, топ-красуня; віп-зал, віп-ложа, віп-клієнт, віп-стоянка; блиц-вікторина, блиц-диктант, блиц-запитання, блиц-опитування, блиц-новини, блиц-інтерв'ю, блиц-зустріч, блиц-конкурс, блиц-огляд, блиц-передплата, блиц-пошта, блиц-ремонт, блиц-режим, блиц-коментар; біт-кафе*), що спричиняє непослідовність у словотвірному освоєнні однотипних за словотвірним значенням похідних одиниць, пор. *супермодель*, але *топ-модель, суперстиліст*, але *топ-стиліст, суперложа*, але *віп-ложа*. Це означає, що згадані нові запозичення і похідні з ними утворення досі вживають у формі, непристосованій до традицій словотвірної системи української літературної мови, що суперечить також і правописній нормі писати їх разом з наступним словом. Отже, нові словотворчі форманти української мови зі значенням інтенсивності ознаки, високої

професійності, статус яких сьогодні витлумачують ще неоднаково (префіксоїди, абропрефікси, аброморфеми препозитивного типу та ін.), повинні мати однакове оформлення та написання з уже наявними, відповідними їм за словотвірним значенням префіксами і префіксоїдами.

Багато лексичних запозичень не адаптовано до словотвірних норм творення юкстапозитів: їх пишуть через дефіс, хоч вони не є в українській мові юкстапозитами, тобто складними іменниками, утвореними з двох самостійних іменників без сполучного голосного. Серед них такі, як *біг-борд*, *біг-мак*, *біч-волейбол*, *боди-білдинг*, *боди-білдер*, *боді-гард*, *боді-арт*, *веб-майстер*, *веб-портал*, *веб-сайт*, *веб-сервер*, *веб-сторінка*, *веб-форум*, *дайв-послуги*, *екзит-пол*, *кіндер-сюрприз*, *мас-медіа*, *мас-спектрометр*, *нон-стоп*, *нон-фініто*, *он-лайн*, *оф-шор*, *піт-лейн*, *плей-оф*, *плей-мейкер*, *прайс-тайм*, *прайс-лист*, *прес-реліз*, *прес-тайм*, *прес-центр*, *секонд-хенд*, *спа-центр*, *спа-лікування*, *спа-догляд*, *фітнес-клуб*, *фітнес-центр*, *фітнес-зал*, *фітнес-програма*, *фітнес-політика*, *фітнес-тренінг*; *хард-рок* та ін. Вони порушують чинні правила про написання складних слів разом і через дефіс. Щоправда, деяким із них окремі друковані видання та автори намагаються надати правильного словотвірного оформлення, яке відповідає нормі української орфографії про написання їх разом, напр.: *бігборд*, *бігмак*, *бодибілдинг*, *бодибілдер*, *бодигард*, *онлайн*, *офшор* та ін. Проте в останніх виданнях орфографічного словника української мови переважає написання їх через дефіс.

Порушують словотвірну традицію утворення та написання мішаних аббревіатур (нині їх кваліфікують як напіваббревіатури-напів'юкстапозити [4, 11]) нові іменники, перша частина яких є скороченою прикметниковою основою чи синонімічною певній прикметниковій основі, або аброосною, а друга – цілим іменником. У позиції першої виступають такі аброоснови на приголосний, як *поп-*, *арт-*, *еліт-*, *економ-*, *секс-*, *штрих-* та ін., пор.: *поп-гурт*, *поп-співак*, *поп-музика* *поп-культура* (замість *попгурт*, *попспівак*, *попмузика*, *попкультура*), *арт-місія*, *арт-шоу*, *арт-критик* (замість *артмісія*, *артишоу*, *арткритик*), *еліт-клас*, *еліт-клуб*, *еліт-меню* (замість *елітклас* *елітклуб*, *елітменю*), *економ-клас*, *економ-пропозиція* (замість *економклас*,

економпропозиція), секс-послуги, секс-перевертень (замість секспослуги, сексперевертень), штрих-код (замість штрихкод). Деякі з цих аброоснов визначають як знаки певних понять, зокрема *поп*- відсилає носія мови до чогось масового, популярного, *арт*- – “до ідеї художньо-культурних цінностей (рідкісних книжок, ікон, картин, скульптур)” [3, 189]. В інших дослідженнях *поп*-, *еліт*-, *економ*-, *секс*- та ін. кваліфікують як атрибутивні аброморфеми препозитивного типу, що розгортаються в прикметники, відповідно – у *популярний*, *елітний*, *економний*, *сексуальний*; аброморфема *арт*- не розгортається, приєднується за готовим зразком-моделлю, може вживатися як атрибутивна препозитивна, за значенням синонімічна з “мистецький” [4, 40] (*арт-бізнес*, *арт-ринок*, *арт-галерея*, *арт-майстерня*, *арт-студія*, *арт-центр*, *арт-конкурс*, *арт-симпозіум*, *арт-форум*, *арт-формат*, *арт-педагог*, *арт-дилер*), та як субстантивна постпозитивна, за значенням синонімічна з “мистецтво” (*поп-арт*, *соц-арт*, *аудіо-арт*, *відео-арт*, *фан-арт*) [4, 41]. Слова із цими аброосновами в українській мові подають непослідовно, так, як зафіксували їх різні джерела. Дехто з дослідників висловлює міркування, що написання *арт*- через дефіс або разом “свідчить про поступовий перехід від аброморфеми до аброкореня внаслідок лексикалізації” та констатує тенденцію до вживання цієї абромормеми як самостійного кореневого слова [4, 113]. Щоб усунути непослідовності в словотвірному освоєнні запозичень, розбіжності в написанні похідних від них одиниць, українські дериватологи повинні чітко, на єдиних засадах визначити коло запозичених основ на приголосний, які внаслідок лексикалізації вже перетворилися на кореневі слова, що дасть змогу розмежувати написання складних слів через дефіс і разом.

Отже, у пристосуванні нових запозичень до морфологічної та словотвірної підсистем української літературної мови, а також у поповненні цих підсистем новотворами спостерігаємо намагання перенести до них готові, неадаптовані чужомовні одиниці, які нівелюють особливості її флективного ладу, не відповідають традиціям і зразкам національного словотворення та порушують граматичні норми. Ці явища послідовно виявляє мовна практика українських засобів масової інформації, що



слугує підставою для висновку про незмінність мовної свідомості журналістської спільноти в нових суспільно-політичних умовах, оскільки вона продовжує і далі радянську тенденцію до водноманітнення процесів освоєння та вживання нових слів; відмінним є лише те, що раніше використовували зразки російської мови, нині – переважно англійської мови. Ця тенденція спричиняє подальше деформування самої граматичної природи української літературної мови. Відзначені деструктивні явища в граматичному освоєнні нових запозичень уможливили два основні чинники: 1) відсутність соціальної свідомості в тих, хто працює з українським словом, на збереження національно-мовних пріоритетів, недостатній рівень мовної компетенції, що виявляється в незнанні граматичної специфіки української літературної мови; 2) дистанціювання фахівців академічної науки, викладачів закладів освіти від проблем мовної практики в сучасному українському суспільстві, що є спадком попередньої доби, обмеження їхніх функцій суто збиральницькими завданнями, потурання тим негативним змінам, що відбувалися в різних підсистемах української літературної мови під впливом процесів глобалізації, відсутність критичної оцінки, об'єктивного, грамотного лінгвістичного витлумачення нових явищ та виважених фахових рекомендацій щодо правильності адаптації та вживання запозичень.

### **Література**

1. Городенська К. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної і словотвірної підсистем української літературної мови / Катерина Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. УІІІ. – С. 3 – 9.
2. Єрмоленко С.Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови / С.Я. Єрмоленко // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – К. : ВЦ Київ. ун-т, 2001. – Вип. ІV. – С. 3 – 12.
3. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.
4. Климович С.М. Структурно-семантичні типи аброутворень в українській мові : дис...канд. філол. наук : 10.02.01 / Климович Світлана Миколаївна. – Херсон, 2008. – 224 с.

5. Кравченко Є. Роль соціолінгвістичних факторів у формуванні сучасної граматичної норми / Євдокія Кравченко // Функціонально-граматичні аспекти граматики і тексту : зб. наук. праць, присвячений ювілею доктора філол. наук, професора, академіка АН ВШ України, завідувача кафедри української мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 316 – 325.

**Городенская Екатерина. Социолингвистические аспекты грамматического освоения новых заимствований в украинском литературном языке.** Стаття посвящена сложным проблемам грамматического освоения новых заимствований в условиях мировой глобализации. Охарактеризованы факторы, в частности социолингвистические, приведшие к употреблению заимствованных единиц, неадаптированных к словообразовательной и морфологической подсистемам украинского литературного языка, определены возможные способы передачи таких единиц, которые соответствуют традициям и образцам национального словообразования и способствуют утверждению грамматических норм.

**Ключевые слова:** новые заимствования, грамматическая система, неадаптированные единицы, социолингвистические факторы, социальное сознание, национально-языковые приоритеты, грамматические нормы.

**Horodenska Kateryna. Social and linguistic aspects of grammatical mastering of new borrowings in Ukrainian.** The article focuses on the difficult problems of grammatical mastering of new borrowings in the conditions of the world globalization. The factors, especially social and linguistic ones, which resulted in the use of non-adapted to the Ukrainian word-formation and morphological subsystems foreign units have been described; the possible methods of transfer of such units, which correspond to traditions and standards of national word-formation and promote strengthening of grammatical norms, have been defined.

**Key words:** new borrowings, grammatical system, non-adapted units, social and linguistic factors, social consciousness, national linguistic priorities, grammatical norms.